

De pyrronistische houding

Jan Willem Wieland

De pyrronistische houding, een sceptische houding met antieke wortels, heeft drie componenten: *onderzoek*, *opschorting*, *gemoedsrust*. Als je een pyrronist bijvoorbeeld vraagt naar het goede leven, zal ze zeggen dat ze de verschillende visies aan het onderzoeken is, haar mening opschort over welke visie de correcte is, en vrij is van mentale stress. Dit lijkt veelbelovend. In het huidige debat is het echter welbekend dat deze drievoudige houding mogelijke problemen met zich meedraagt. In dit hoofdstuk licht ik de verschillende componenten toe, en ga ik na in hoeverre het aantrekkelijk is om zelf zo'n houding aan te nemen.

[In *Het nadeel van de zekerheid*, 2015]

1. De donkere kamer

Stel je betreedt een donkere kamer vol met voorwerpen. Er is je meegedeeld dat de meeste voorwerpen volkomen nutteloos zijn, maar dat er ook een gouden steen bij is. Je kunt werkelijk niets zien, en niet meer dan één voorwerp meenemen mocht je de kamer weer willen verlaten. *Hoe ga je te werk?* Hier zijn vier opties:

- (1) Zonder enig onderzoek pak je een voorwerp en verlaat je de kamer.
- (2) Je verlaat de kamer zonder enig onderzoek en zonder iets mee te nemen.
- (3) Je voelt aan de verschillende voorwerpen, pakt er één, maar blijft in de kamer rondlopen om te kijken of je niet beter iets anders mee zal nemen.
- (4) Je voelt aan de verschillende voorwerpen, maar pakt niets, en blijft rondlopen in de kamer om te kijken wat je mee zal nemen.

Wat zou je doen? Wat zou je sowieso niet doen? En: *waar gaat deze analogie eigenlijk over?* Want dat is het: een analogie, afkomstig van Sextus Empiricus, een Griekse filosoof uit de tweede eeuw. Hij schreef:¹

“If we were to imagine some people looking for gold in a dark room containing many valuables, it will happen that each of them, upon seizing one of the objects lying in the room, will believe that he has taken hold of the gold, yet none of them will be sure that he has encountered the gold – even if it turns out that he absolutely has encountered it. And so, too, into this universe, as into a large house, a crowd of philosophers has passed on the search for the truth, and the person who seizes it probably does not trust that he was on target.” (M 7.52)

De analogie gaat over hoe we omgaan met *opvattingen*. De parallellen zijn als volgt. De gouden steen is het correcte antwoord op een interessante vraag, zoals de vraag of vleesconsumptie verboden zou moeten worden, of de vraag naar het goede leven (laten we even voor het gemak aannemen dat er inderdaad een correct antwoord op deze vragen is, of tenminste dat we dit niet kunnen uitsluiten). Alle andere voorwerpen staan voor de foute antwoorden. Een voorwerp pakken is een mening vormen over het correcte antwoord. Als je het goud pakt, heb je de correcte mening. Als je iets anders pakt, heb je de foute mening. Niets pakken staat voor het opschorten van je mening of oordeel. Door de kamer lopen en aan de voorwerpen voelen is onderzoek doen. De kamer verlaten is het onderzoek verlaten.

Zoals Sextus suggereert in bovenstaande passage kunnen meerdere mensen natuurlijk zeggen dat ze het goud hebben gevonden (ze kunnen het immers mis hebben), net zoals meerdere mensen kunnen zeggen dat ze het correcte antwoord op de vraag denken te weten. En je kunt het goud pakken zonder dat je weet dat je inderdaad het goud hebt gepakt, net zoals je een ware opvatting kunt hebben zonder te weten dat die waar is.

Aan de hand van de parallellen leveren de vier opties *vier types* op, types die op verschillende manieren met hun opvattingen omgaan. Voordat we die verder bekijken, vereist de tweede optie (je verlaat de kamer zonder enig onderzoek en zonder iets mee te nemen) extra toelichting. Op zich is het een vreemde strategie. Waarom niets pakken als je de kans hebt op de gouden

¹ De teksten van Sextus waar ik naar zal verwijzen: *Outlines of Pyrrhonism*, afgekort ‘PH’, Engelse vert. Annas & Barnes (1994), Mates (1996), Nederlandse vert. Ferwerda (1996); *Against the Ethicists*, ‘M 11’, Engelse vert. Bett (1997); *Against the Logicians*, ‘M 7-8’, Engelse vert. Bett (2005). De PH vertalingen in dit hoofdstuk zijn van Mates. Voor overzicht en context, zie Vogt (2014) en Morison (2014).

steen? Om deze strategie sterker te maken, kunnen we een risicofactor toevoegen: er is ook een steen in de kamer waar nog heel veel geld voor afbetaald moet worden, een schuldsteen. Zo'n schuldsteen zou dan staan voor de nadelige gevolgen die een fout antwoord kan hebben. Als je er heilig van overtuigd bent dat het goede leven bestaat uit het verzamelen van heel veel geld, dan zou dat misschien slecht uit kunnen pakken.

Met de introductie van de risicofactor rijst de vraag wat belangrijker is: het verkrijgen van de gouden steen, of juist het vermijden van de schuldsteen? Als geld en schuld niet werken, kan je ook denken aan een medicijnsteen die je heel gezond maakt (veel gezonder dan je nu bent), en een besmette steen die je heel ziek maakt als je hem meeneemt. De vraag blijft dezelfde: is het belangrijker om de gezondheidssteen te verkrijgen, of om de besmette steen te vermijden?² En analoog hieraan: is het belangrijker om het correcte antwoord op de vraag te verkrijgen, of om het foute antwoord te vermijden? Als het in een gegeven situatie belangrijker is om het niet bij het verkeerde eind te hebben, dan is het een goede strategie om je mening op te schorten.

Maar zoals we zullen zien, zijn er nog andere redenen om je mening op te schorten. In dit hoofdstuk wil ik inzoomen op de vierde optie (je loopt door de kamer, maar pakt niets; je doet onderzoek, maar vormt geen mening). Er spelen twee vragen. De vraag in secties 2 en 3: wat houdt deze optie precies in? De vraag in secties 4 en 5: is dit de beste manier om met opvattingen om te gaan? Wat zijn de voor- en nadelen in vergelijking met de andere strategieën?

2. Vier types

De vier voorgaande opties leveren vier types op:

Negatieve dogmaticus: doet geen onderzoek (verlaat de kamer), maar vormt toch een mening (pakt toch een voorwerp mee).

Negatieve scepticus: doet geen onderzoek (verlaat de kamer), en vormt ook geen mening (pakt niets mee).

² Laat de stenen die niets voorstellen even achterwege. We kunnen ook stipuleren dat de helft waardevol is en de andere helft schadelijk, en dat er verder geen andere voorwerpen zijn.

Positieve dogmaticus: doet onderzoek (loopt door de kamer), en vormt ondertussen een mening die in de loop van het onderzoek eventueel bijgesteld kan worden (pakt tijdelijk een voorwerp).

Positieve scepticus: doet onderzoek (loopt door de kamer), en blijft de mening opschorten in de loop van het onderzoek (pakt niets mee).

In het debat zijn er verschillende labels voor deze posities in omloop, dus ik zal kort toelichten hoe ik ze gebruik. Als je positief bent doe je onderzoek; als je negatief bent niet. Strikt genomen brengt de positieve houding niet altijd *daadwerkelijk* onderzoek met zich mee. Het kan ook enkel een interesse in nieuwe onderzoeksresultaten (namelijk, van het onderzoek van een expert) inhouden. Als je negatief bent (volgens deze classificering), dan heb je zo'n interesse niet.

Iedereen die er opvattingen op nahoudt is een dogmaticus. Als je vindt dat vleesconsumptie verboden moet worden, ben je een dogmaticus. Zo ook als je van mening bent dat het goede leven bestaat uit het hebben van veel vrienden, of dat er goden zijn die je straffen.

Sceptici hebben zulke opvattingen niet. Als er gediscussieerd wordt over vegetarisme dan zullen sceptici noch beamen dat vegetarisme verplicht moet worden gesteld, noch beamen dat vleesconsumptie een recht moet blijven. Ze schorten hun mening op. Neem zwarte piet. Je bent voor, of je bent tegen. Dat je ook je mening op kunt schorten, wordt vaak over het hoofd gezien (vgl. Bransen 2014). Opschorten van een mening is iets anders dan simpelweg geen mening hebben. Als je nooit over een vraag hebt nagedacht, of de vraag kan je niets interesseren, dan schort je je mening er niet over op. Opschorten is *meer* dan dat: als je opschort dan ben je neutraal wat het juiste antwoord is (vgl. Friedman 2013; Wieland 2016).

Je kunt je afvragen: is het opschorten van je mening niet laf? Zijn sceptici niet te angstig om te oordelen, te laf om op te staan voor een mening? Zoals Kamp het stelt:

“Is de meest geoefende en geroutineerde scepticus niet stomweg een angsthuis?” (2010)

Ik denk dat het ervan afhangt. Zoals de vier types aangeven zijn er namelijk twee verschillende soorten sceptici. Negatieve sceptici schorten hun mening op, en gaan er vanuit dat het debat hopeloos is en gedoemd te mislukken: er zullen altijd voors en tegens zijn. Ze zijn goed in enerzijds/anderzijds redeneringen. ‘Enerzijds zijn er de ecologische gevolgen van vleesconsumptie. Anderzijds is er de overweging dat mensen het recht moeten kunnen hebben

om zulke gevolgen voor lief te nemen als het hun dagelijkse, culturele gewoontes betreft.⁷ De negatieve sceptici halen hun schouders op bij zulke eindeloze debatten,³ en trekken zich terug.⁴ Point taken: dit is wellicht laf.

Maar er is ook een andere groep sceptici. Positieve sceptici verschillen van hun negatieve tegenpolen doordat ze zich nooit terug zullen trekken uit een debat. Zij zijn precies diegenen die niet ophouden de voors en tegens tegen elkaar af te wegen, en daarom nooit aan een opvatting toekomen. Het is niet direct dat ze hun onderzoek vervolgen omdat ze voorzichtig zijn in het vormen van een opvatting en bang zijn om het bij het verkeerde eind te hebben (al kan dat ook een rol spelen, vgl. Vogt 2012, h. 5 en Wieland 2013). Ze willen er in eerste instantie geen (bevooroordeelde) opvattingen op nahouden waarover de onenigheden nog niet opgelost zijn. Zij zijn diegenen die hun onderzoek vervolgen daar waar anderen allang een positie hebben ingenomen.⁵ Lijkt me niet bepaald laf.

Op een soortgelijke manier kunnen ook niet alle dogmatici laf genoemd worden. Negatieve dogmatici zijn mensen die als ze eenmaal tot een bepaalde opvatting zijn gekomen er niet of nauwelijks vanaf geraken. Een negatieve dogmaticus die bijvoorbeeld gelooft dat de aarde in zeven dagen is geschapen, of gelooft dat zwarte piet moet blijven, of dat het homohuwelijk verboden zou moeten worden, zal die mening volhouden ongeacht eventuele nieuwe informatie en overwegingen die het tegenovergestelde suggereren. Deze dogmaticus is laf in een andere zin: laf om met nieuwe, onvertrouwde feiten om te gaan.

Positieve dogmatici hebben ook geen problemen om er opvattingen op na te houden. Het enige verschil is dat ze van mening durven te veranderen zodra de redenen die ze voor hun opvattingen hadden, ondermijnd worden. Net zoals de positieve sceptici zullen ze hun onderzoek vervolgen, maar zich toch tijdelijk aansluiten bij wat op het moment het meest waarschijnlijk is. Ze zullen voorlopig geloven dat filosofie de moeite van het financieren waard is, of geloven dat vegetarisme verplicht moet worden gesteld.

Gek genoeg zag Sextus dit type van de positieve dogmaticus over het hoofd. Het Griekse woord 'skepsis' betekent onderzoek, en de dogmatici

³ Meer nog: de sceptici hebben een algemeen recept om zulke eindeloze debatten te genereren: namelijk Agrippa's tropen. Voor een introductie op deze tropen en verwijzingen, zie Wieland (2012b: 526).

⁴ Namelijk: ze trekken zich terug op de universiteit. Het verhaal gaat dat waar de negatieve sceptici zich in de oudheid op de universiteiten begaven, je de positieve sceptici (die ik hieronder bespreek) gewoon op straat kon vinden. Waarschijnlijk klopt dit historisch niet helemaal. Echter, het gaat mij hier om de systematische verschillen tussen de vier posities, niet om wie wanneer welke positie in feite innam.

⁵ Hoe zit het met vragen waar op het moment geen (redelijke) debatten meer over zijn? Voor discussie, vgl. Machuca (2011b).

zijn daarmee automatisch geen onderzoekers. Direct aan het begin van PH stelt Sextus dat er drie opties zijn als je iets zoekt: je denkt het gevonden te hebben en stopt (de dogmatici); je stopt omdat je denkt dat het niet gevonden kan worden (de academici); of je gaat door met zoeken (de sceptici). Op het eerste gezicht lijkt deze driedeling plausibel. Maar als we beter kijken, mist het type van de positieve dogmaticus: het type die denkt het (voorlopig) gevonden te hebben, en toch nog doorgaat met zoeken. De verdere vraag is natuurlijk of zo'n strategie werkelijk stabiel is, maar ze lijkt niet direct onmogelijk (zie Wieland 2014, sect. 5, en vgl. Klein 2000 en Barnes 2007).

Kortom, ik denk dat Kamp gelijk had dat er een angsthaas in ons schuilt als het op opvattingen aankomt. Maar ze had ongelijk dat dit enkel sceptici betreft, en ook dat deze angsthaas onvermijdelijk is. Geroutineerde dogmatici zullen hun opvattingen steeds weer moeten aanpassen aan nieuwe feiten. Geroutineerde sceptici zullen op hun beurt de verleiding moeten weerstaan om zich uit het debat terug te trekken.

Een laatste punt over *twijfel*. Het antieke scepticisme draait om de opschorting van het oordeel, en het lijkt misschien voor de hand te liggen om dat laatste te koppelen aan twijfel. Sceptici als twijfelaars. Maar dat klopt niet helemaal. Zoals gezegd, schort je je mening op als je neutraal bent wat het juiste antwoord is. Dat hoeft echter geen twijfel (of aarzeling) met zich mee te brengen. Zoals we hebben gezien, schorten de negatieve sceptici hun mening op, maar ze twijfelen allerm minst. Integendeel: ze zijn vrij zeker dat de debatten nooit opgelost zullen raken.

Twijfel moet misschien eerder gezien worden als een component van de onderzoekende houding. Vergelijk ook de slotzin van De Mey's *Het voordeel van de twijfel*:

“Het voordeel van de twijfel bestaat erin dat niets zo bevorderlijk is voor ons zelfkritisch vermogen als de open dialoog met de ander, met zijn of haar overtuigingen en wereldbeeld.” (De Mey 2014, p. 151)

Met de vierdelige classificering in ons achterhoofd kunnen we nu vragen: wat is precies datgene dat voordelig is? Dat we onze mening wat vaker opschorten (sceptisch zijn)? Of dat we wat vaker openstaan voor discussie en onderzoek (positief zijn)? Waarschijnlijk het laatste. En op basis van de classificering kunnen we zien dat deze positieve houding beschikbaar is voor zowel dogmatici als sceptici, voor zowel mensen die tijdelijk een mening hebben gevormd als voor mensen die hun mening opschorten.

3. Hoe te handelen?

Natuurlijk kunnen we niet simpelweg in één van de vier categorieën geplaatst worden, zonder verdere kwalificaties. Voor sommige vragen zijn we wellicht een negatieve dogmaticus, voor anderen eerder een positieve scepticus (en zo verder). Als het gaat over religie of politiek zijn we veelal negatief en staan we niet open voor tegenwerpingen of nieuwe inzichten. Als het gaat over wetenschap is het makkelijker om positief te zijn.

De pyrronisten zijn duidelijker te plaatsen. Ze passen de positieve sceptische strategie namelijk toe op *alle* mogelijke vraagstukken. Om deze reden zijn ze altijd met wantrouwen bekeken en hadden ze vele tegenstanders.⁶ Immers, zo vragen de laatsten zich af, hoe kun je nu al je opvattingen opschorten en leven zonder enige mening? Hier is hoe David Hume tekeer gaat tegen de pyrronist:

“He must acknowledge ... that all human life must perish, were his principles universally and steadily to prevail. All discourse, all action would immediately cease; and men remain in a total lethargy, till the necessities of nature, unsatisfied, put an end to their miserable existence.” (*An Enquiry Concerning Human Understanding*, h. 12)

Volgens Hume zit het hebben van opvattingen in onze menselijke natuur. Ze opschorten, zou tegen onze natuur ingaan. Meer nog: zonder opvattingen zouden we niets meer kunnen zeggen, niets meer kunnen doen, en uiteindelijk sterven. Hume's bezwaar was eigenlijk niets nieuws, en heeft antieke wortels. Dit blijkt uit de volgende anekdote over Pyrrho, opgetekend door Diogenes Laërtius, biograaf van de antieke filosofen:

“He led a life consistent with this doctrine, going out of his way for nothing, taking no precaution, but facing all risks as they came, whether carts, precipices, dogs or what not ...; but he was kept out of harm's way by his friends who ... used to follow close after him.” (*Lives and Opinions of Eminent Philosophers*, boek 9)

Het idee is: als je je opvattingen opschort, dan heb je ook geen opvattingen over dat sommige zaken gevaarlijk zijn, en dat je voorzorgsmaatregelen moet nemen om wagens, ravijnen en honden te vermijden. Je zou eigenlijk enkel

⁶ Zie Vogt (2010, p. 166) voor een overzicht van de vele bezwaren: dat pyrronisten niet meer dan planten of dieren zouden zijn, dat ze inactief of geparalyseerd zouden zijn, en dat ze geen goed leven zouden leiden.

kunnen overleven als je vrienden achter je aanlopen en zorgen dat je niets overkomt. Dit is natuurlijk een karikatuur. Maar dat neemt de vraag niet weg: hoe te handelen zonder opvattingen?

Sextus, de pyrronist der pyrronisten, was allerminst onbekend met het probleem, en zijn voorgestelde oplossing bestaat uit drie stappen:

- (i) Binnen het pyrronisme is er ruimte voor een selecte verzameling van opvattingen.
- (ii) Pyrronisten kunnen handelen op basis van deze opvattingen.
- (iii) Deze opvattingen leveren geen conflict op met andere zaken waar de pyrronist in geïnteresseerd is (namelijk, gemoedsrust).

Stap (i). De toegelaten opvattingen hebben de vorm ‘het lijkt mij op dit moment dat ...’ (waar ‘...’ ingevuld kan worden door een willekeurige volzin). Voorbeeld: het lijkt mij op dit moment dat er een ravijn is. Het lijkt mij op dit moment dat ik dorst heb. Het lijkt mij op dit moment dat dit argument geldig is. Met zulke uitspraken heb ik geen pretentie om iets te stellen over wat het geval is of zou moeten zijn. Ik doe enkel verslag van hoe de dingen mij op het moment toeschijnen, welke indruk ze mij geven. Belangrijk is dat zulke uitspraken *geen* discussie of onderzoek toelaten. We kunnen discussiëren over of honing zoet is (Sextus’ voorbeeld), maar niet over hoe honing mij op een gegeven ogenblik lijkt te zijn.

Sextus’ voorstel is nu dat pyrronisten enkel hun mening opschorten over die kwesties die onderzocht en bediscussieerd kunnen worden, en dat ze alle andere opvattingen van de vorm ‘het lijkt mij op dit moment dat ...’ kunnen behouden (vgl. Burnyeat 1980, pp. 36ff., Annas & Barnes 1985, p. 23, Mates 1996, pp. 11-7, Wieland 2012a, sect. 3).

Stap (ii). Pyrronisten kunnen handelen op basis van deze opvattingen. Ze zijn in staat drank te zoeken op basis van de opvatting dat het hun op dat moment lijkt dat ze dorst hebben. En als het ze op dat moment lijkt dat er een ravijn is (en dat ze nog verder willen leven), zullen ze uitkijken. In PH 1.23-4, geeft Sextus nog verdere aanwijzingen over hoe een pyrronistisch leven eruit ziet:

“We live without beliefs but in accord with the ordinary regimen of life, since we cannot be wholly inactive.” (PH 1.23)

Meer specifiek handelen ze, zo suggereert hij, op basis van honger, dorst, en andere behoeftes om te overleven. Ze volgen de wetten en gewoontes van het land waar ze toevallig wonen. Ze zullen zelfs zeggen dat ze in de goden geloven als dat de gewoonte is (al zullen ze het natuurlijk enkel zeggen, en niet ook geloven, want hun geloof schorten ze op, zie PH 3.2). Ook zullen ze een

beroep leren om zich te kunnen onderhouden. Het wordt gezegd dat Sextus zelf een dokter was in het dagelijks leven (gegeven zijn naam). Voor al deze activiteiten, zo is het idee, zijn enkel de opvattingen van de vorm ‘het lijkt mij op dit moment dat ...’ nodig, en daarmee kunnen pyrronisten een redelijk normaal leven leiden.⁷

De vraag volgt: wat is dan eigenlijk het verschil tussen pyrronisten en normale mensen? Van buitenaf gezien zijn pyrronisten zoals u en ik. Ze eten, praten, hangen rond met anderen, en kopen dingen. Ze zullen misschien net iets meer onderzoek doen, en net iets meer discussies aangaan, maar dat hoeft niet eens (het is immers perfect mogelijk om die zaken voor jezelf te houden). Echter, van binnenuit gezien, zijn pyrronisten nogal speciaal. Ze hebben geen opvattingen die niet de zojuist besproken vorm hebben (want die schorten ze op) en ze bevinden zich in een speciaal soort gemoedsrust, zoals we nu zullen zien. Stap (iii) van Sextus’ oplossing laten we nog even liggen totdat we weten wat die gemoedsrust inhoudt.

4. Gemoedsrust

Om te zien wat gemoedsrust is, kunnen we kijken naar mogelijke bronnen van mentale stress. Sextus signaleert ten minste drie van zulke bronnen:

- (a) Je gelooft dat wat je op het moment overkomt slecht is.
- (b) Je gelooft dat wat je in de toekomst zal overkomen slecht is.
- (c) Je weet het antwoord op de gegeven vraag nog niet.

Gemoedsrust, nu, bestaat uit de afwezigheid van mentale stress, en kan dus bereikt worden door te zorgen dat deze bronnen niet aanwezig zijn. Sextus zegt het volgende over bron (a):

“We do not suppose, of course, that the skeptic is wholly untroubled, but we do say that he is troubled only by things unavoidable. For we agree that sometimes he is cold and thirsty and has various feelings like those. But even in such cases ... the skeptic, by eliminating the additional belief that all these things are naturally bad, gets off more moderately.” (PH 1.29-30)

⁷ Natuurlijk zijn er problemen met nieuwe situaties waar gewoontes en wetten niets over zeggen, als ook problemen met situaties waar je indrukken je vertellen dat je de wetten of gewoontes juist niet moet volgen. Laten we voor het gemak van zulke situaties abstraheren.

Dus iedereen, ook pyrronisten, maken ongewenste zaken mee: dorst, kou, ziekte, eenzaamheid, werkloosheid, armoede, en zo verder. In tegenstelling tot anderen zijn pyrronisten echter niet van mening dat deze zaken slecht zijn en vermeden hadden moeten worden (of wellicht zelfs de straffen zijn van de goden, vgl. PH 3.236). Daarmee zijn ze natuurlijk niet gevrijwaard van de dorst en kou zelf, maar wel van de extra stress die met zulke opvattingen gepaard gaat. Je hebt de trein gemist, maar het is niet zo dat je extra stress hebt omdat je ervan uitgaat dat het slecht is wat je is overkomen.

Je zou kunnen denken dat dit pyrronisten afstandelijk of onverschillig maakt: onverschillig over wat ze overkomt. Maar we moeten hier voorzichtig zijn. Pyrronisten hebben geen opvattingen over of wat hen overkomt, goed of slecht is, maar dat wil niet zeggen dat ze die zaken niet meemaken. Ze zullen het nog steeds koud hebben, en zijn in dat opzicht niet totaal onverstoorbaar. In sectie 5 kom ik terug op dit punt. Allereerst de volgende bron (b) die subtiel verschilt van (a):

“For the person who believes that something is by nature good or bad is constantly upset; when he does not possess the things that seem to be good, ... he chases after the things he supposes to be good; then, when he gets these, he falls into still more torments because of irrational and immoderate exultation, and, fearing any change, he does absolutely everything in order not to lose the things that seem to him good.” (PH 1.27-8)

Het idee is als volgt. Als je er opvattingen op na houdt dat het belangrijk is om wijs, rijk, geliefd, gezond, beroemd, of wat dan ook te worden, dan ben je gestrest zolang die wensen niet vervuld zijn. Meer nog: als ze tijdelijk vervuld zijn, ben je nog steeds gestrest omdat je bang bent het goede leven weer kwijt te raken. Voorbeeld: als je de opvatting hebt dat je een leuke baan zou moeten hebben, dan ben je gestrest zolang je er geen hebt. En als je wel een leuke baan hebt, ben je nog steeds gestrest omdat je bang bent om die weer kwijt te raken.

Het lijkt te kloppen dat opvattingen dat zaken slecht zijn (nu of in de toekomst) mentale stress met zich meebrengen.⁸ En dat zou dan een goede reden zijn om ze op te schorten. Om zeker te zijn: je mening opschorten over of X slecht is, is iets anders dan van mening zijn dat X *niet* slecht is (en wellicht zelfs goed is), en ook iets anders dan van mening zijn dat X noch goed noch slecht is (dat er geen correct antwoord op de vraag is of X goed of slecht is). Je mening opschorten is een houding van neutraliteit: je gelooft noch dat X

⁸ Waarschijnlijk kan dit empirisch gecheckt worden (al is het nog niet eenvoudig vast te stellen of iemand een bepaalde opvatting heeft of niet).

slecht is, noch dat X goed is, en bent om het even of X goed of slecht is. En dit is compatibel met dat X in feite goed is, in feite slecht, of geen van beide.

Redenen om je mening op te schorten, kunnen van twee soorten zijn: *pragmatisch* of *epistemisch*. Dat het onderzoek nog geen uitsluitel heeft gegeven over een bepaalde kwestie is een epistemische reden om je mening op te schorten. Dat er, ongeacht wat het onderzoek zegt, een zeker voordeel te halen valt (zoals gemoedsrust), is een pragmatische reden om je mening op te schorten. Toch geven bronnen (a) en (b) geen pragmatische reden om *al* je opvattingen op te schorten. Immers, ze laten enkel zien dat het voordelen heeft om opvattingen van de vorm ‘het is slecht dat ...’ op te schorten. De laatste bron (c) zou in dit opzicht een breder bereik kunnen hebben:

“Certain talented people, upset by anomaly in the facts and at a loss as to which of these facts deserve assent, endeavoured to discover what is true in them and what is false, expecting that by settling this they would achieve ataraxia.” (PH 1.12)

Deze passage heeft tot een serie interpretatiepuzzels geleid (vgl. Svavarsson 2011), maar belangrijk is de bron van mentale stress die wordt genoemd: dat je in de war bent door alle voors en tegens, en het correcte antwoord op de gegeven vraag nog niet weet. Je zou denken dat iedereen met een onderzoekende houding mentale stress heeft: je staat open voor nieuwe onderzoeksresultaten en wilt het correcte antwoord weten. Meer nog: je kunt niet echt onderzoekend zijn zonder die stress.

In eerste instantie lijkt het dat deze stress enkel op twee manieren kan verdwijnen. Eerste optie: hij verdwijnt als je denkt alle discussies beslecht te hebben en het correcte antwoord te hebben gevonden (misschien ongeacht of je het ook daadwerkelijk hebt gevonden). Tweede optie: hij verdwijnt als je je interesse in het correcte antwoord laat varen. Het probleem voor pyrronisten is dat beide opties onbeschikbaar zijn: zij waren juist diegenen die onderzoek met de opschorting van het oordeel combineerden. Dus het probleem volgt: moeten we niet concluderen dat pyrronisten juist onderhevig zijn aan *meer* stress (in plaats van de gemoedsrust die ze pretenderen te hebben gevonden, vgl. Burnyeat 1980, p. 56)?

Hoe zouden pyrronisten kunnen antwoorden? Een mogelijk antwoord dat gebruik maakt van de al besproken bron (b) (en is geïnspireerd op Hankinson 1995, p. 300, en Machuca 2011a, p. 253) is de volgende. Pyrronisten kunnen toegeven dat er een noodzakelijke hoeveelheid stress gepaard gaat bij de onderzoekende houding, maar benadrukken dat ze geen *extra* onnodige stress hebben omdat ze niet van mening zijn dat discussies slecht zijn en vermeden moeten worden, noch dat het (nog) geen antwoord hebben iets slechts is. Je kunt je afvragen: kun je een interesse in het correcte

antwoord hebben als je niet gelooft dat onenigheden vermeden moeten worden? Maar het idee is dat je zo'n interesse kan hebben als je zelf onderzoek doet of openstaat voor nieuwe resultaten van anderen. Je hoeft daarbij niet ook te geloven dat het slecht zou zijn als de discussies niet opgelost zouden raken en je het correcte antwoord niet zou vinden.

Al met al, bron (c) lijkt geen speciaal probleem te vormen voor pyrronisten, maar het is goed om te zien dat (c) ook geen extra reden oplevert voor hen om hun mening op te schorten. Als ze hun mening willen opschorten over opvattingen die niet van de vorm 'het is slecht dat ...' zijn (zoals de vraag naar het goede leven), dan zullen ze dat om epistemische redenen moeten doen (dat wil zeggen, omdat het onderzoek de discussies over het correcte antwoord nog niet geeft beslecht).

Dus pyrronisten verschillen van anderen omdat ze geen stress hebben die verband houdt met bepaalde opvattingen, en zich in die zin in een staat van gemoedsrust bevinden. Dit is een goed moment om de laatste stap van Sextus' oplossing op het handelingsprobleem (besproken in sectie 3) na te gaan. Deze stap (iii) stelt: opvattingen van de vorm 'het lijkt mij op dit moment dat ...' zijn toelaatbaar in die zin dat ze geen conflict opleveren met andere zaken waar de pyrronist in geïnteresseerd is: namelijk gemoedsrust. Klopt dat? Kunnen pyrronisten zulke opvattingen hebben zonder mentale stress? Stel: het lijkt je op dit moment dat je honger hebt. Levert dit nu geen stress op als je er niet in slaagt eten te vinden? Nee. De toegelaten opvattingen van de vorm 'het lijkt mij op dit moment dat ...' zijn niet bedoeld om je te motiveren iets te doen of te laten. Ze vormen enkel een verslag van hoe de zaken op dat moment een indruk op je achterlaten. Enkel opvattingen als 'ik moet eten vinden' en 'het zou slecht zijn als ik nu geen eten zou vinden' motiveren je om eten te zoeken, en leiden tot stress zolang je hier niet in slaagt. (Nogmaals: dat pyrronisten die laatste opvattingen niet hebben, wil niet zeggen dat ze niet eten. Ze eten nog steeds om te overleven. En misschien ook omdat het de gewoonte is.)

Tot slot de vraag: kan de pyrronistische gemoedsrust misschien ook worden gekoppeld aan *het goede leven*?⁹ Als er zo'n kwestie speelt, kan je altijd ten minste twee vragen stellen. Is gemoedsrust noodzakelijk voor het goede leven? En: is het voldoende voor het goede leven? (In het eerste geval is de vraag of er ook een goed leven bestaat zonder gemoedsrust, en in het tweede geval is de vraag of iemand ook in een staat van gemoedsrust kan zijn zonder dat diegene een goed leven heeft.)

Ik denk dat het antwoord op de eerste vraag positief is. Misschien is de volledige afwezigheid van mentale stress wat extreem (zoals we nog zullen

⁹ Het goede leven is natuurlijk een centraal thema in antieke filosofie. Voor de relatie tussen de pyrronistische benadering en alternatieve visies, vgl. McPherran (1989), Striker (1990), Annas (1993), Nussbaum (1994), en Bett (2010).

bespreken in sectie 5), maar enige gemoedsrust lijkt me niet weg te denken uit een goed, gelukkig leven. Je kunt volgens mij niet echt gelukkig zijn als je ernstige mentale zorgen hebt. Het antwoord op de tweede vraag is waarschijnlijk negatief: gemoedsrust is niet voldoende voor het goede leven. Voor het goede leven is het niet alleen belangrijk om geen mentale zorgen te hebben, het is tot een zeker hoogte ook belangrijk om het niet daadwerkelijk koud te hebben, honger te lijden, eenzaam te zijn, in armoede te leven, en zo verder. En zoals we hebben gezien zijn pyrronisten, net als alle anderen, nog steeds kwetsbaar voor deze zaken.

5. Paradoxen

Samengevat kunnen we zeggen dat de pyrronistische houding is opgebouwd uit drie componenten: onderzoek, opschorting, gemoedsrust. Niets meer, en niets minder. Voornamelijk de gemoedsrust lijkt niet onaantrekkelijk. In het huidige debat is het echter welbekend dat deze drievoudige houding mogelijk instabiel is, en problemen met zich meedraagt. Vaak genoemde paradoxen zijn de volgende.¹⁰ Kun je werkelijk onderzoekend zijn en een interesse hebben in het correcte antwoord als je je mening oneindig blijft opschorten? Kun je werkelijk een interesse hebben in het correcte antwoord als je niet van mening bent dat er een correct antwoord is (je schort daar immers ook je mening over op)? Kun je werkelijk onderzoekend zijn en een interesse hebben in het correcte antwoord als je eigenlijk geïnteresseerd bent in gemoedsrust? En er zijn meer van dit soort paradoxen die een conflict tussen de drie componenten signaleren.

Het formuleren van zulke paradoxen is niet moeilijk. De interessantere vraag is wat we er ervan moeten denken, en doorgaans is er wel een antwoord te bedenken die pyrronisten zouden kunnen geven. In het slot van dit hoofdstuk wil ik ingaan op drie paradoxen die nog weinig bediscussieerd zijn (en laat verdere paradoxen voor een andere gelegenheid). Ik zal deze problemen zo duidelijk mogelijk uiteenzetten, en aangeven hoe ze wellicht tegemoet gekomen kunnen worden. Echter: het is duidelijk dat ze discussie toelaten, en het is aan de lezer om te bepalen in hoeverre ze het pyrronistische voorstel ondermijnen.

Paradox I: Kun je werkelijk onderzoekend zijn en nog steeds dezelfde dingen doen die normale mensen doen?

Stel dat je je mening opschort over of bepaalde producten (kleding, koffie, elektronica, etc.) in acceptabele werkomstandigheden zijn gemaakt

¹⁰ Zie Perin (2010, h. 1), Machuca (2011a, 2011b), Vogt (2012, h. 5), Wieland (2014, sect. 3), en de verwijzingen daarin.

(wat geen vreemde optie is in het licht van de nieuwsberichten over de fabrieken en plantages elders die ons zo nu en dan bereiken). Hoe te handelen in het licht van zo'n houding? Tegenstanders van de pyrronisten, zoals we hebben gezien, meenden dat als je al je meningen zou opschorten, je niet meer zou kunnen handelen. Hoe kun je zelfs maar eten en drinken zonder er enige opvattingen op na te houden? Als antwoord hierop meende Sextus dat ze wel degelijk konden overleven, omdat ze zonder opvattingen nog steeds de dagdagelijkse dingen konden doen die iedereen doet. Als we kijken naar het genoemde voorbeeld zouden de sceptici gewoon de betreffende producten kopen van de gebruikelijke merken, net zoals iedereen. Maar dat is vreemd: hoe is de kritische, sceptische houding (van onderzoek en opschorting van het oordeel) te rijmen met een onkritisch en conventioneel leven? Dit probleem wordt goed duidelijk aan de hand van een voorbeeld dat Sextus zelf geeft:

“If compelled by a tyrant to perform some forbidden act, he will choose one thing, perhaps, and avoid the other by the preconception which accords with his ancestral laws and customs; and in fact he will bear the harsh situation more easily compared with the dogmatist, because he does not, like the latter, have any further opinion over and above these conditions.” (M 11.166)

Een tiran beveelt je om iets slechts te doen. Je kunt enkel gehoorzamen, of je verzetten (en de doodstraf krijgen). Je kunt niet ook niets doen. Wat doe je als pyrronist? Volgens Sextus zal de pyrronist handelen volgens de gewoontes van het land waar hij woont. Als het de gewoonte is om te gehoorzamen, zal hij gehoorzamen. Als het de gewoonte is om verzet te plegen, zal hij verzet plegen. Hij zal simpelweg zijn landgenoten imiteren, onkritisch en conventioneel.

De academici (die we al eerder waren tegengekomen in sectie 2) hadden in dit opzicht een betere handelingsstrategie (vgl. Vogt 2010: 169). Grofweg kun je zeggen dat ze niet de conventies volgden, maar het meest redelijke of waarschijnlijke. Een bijbehorend criterium zou de volgende vorm kunnen hebben:

‘Gegeven de staat van het onderzoek, en het feit dat ik nu tussen A en B moet kiezen, lijkt het mij op dit moment het meest waarschijnlijk dat ik A eerder dan B moet doen.’

Op basis van zo'n criterium kun je besluiten fairtrade kleding te kopen in plaats van kleding uit de bekende ketens. Allereerst is dit criterium minder conservatief dan Sextus' criterium: ‘Gegeven de culturen en gewoontes van mijn streek, en het feit dat ik nu tussen A en B moet kiezen, lijkt het mij op dit moment dat ik A eerder dan B moet doen.’ Ten tweede is het minder stressvol

dan de dogmatische variant: ‘Ik heb de opvatting dat A de juiste handeling is, en dat het slecht zou zijn als ik B zou doen (ongeacht of ik nu een keuze moet maken tussen A en B).’

Natuurlijk roept dit criterium nieuwe vragen op. Is het echt mogelijk om op praktisch vlak een keuze te maken tussen A en B op basis van wat het meest redelijk is, en op theoretisch vlak nog steeds je mening op te schorten, en neutraal te blijven over de optie die je zou moeten uitvoeren? Het lijkt te kunnen, maar hier zou verder naar gekeken moeten worden.

Paradox II: Kun je werkelijk vrij zijn van mentale stress als je je mening opschort over hoe te handelen?

Sextus suggereerde dat pyrronisten vrij zijn van mentale stress in die zin dat ze geen stress hebben die gepaard gaat bij ‘het is slecht dat ...’ opvattingen. Als we aannemen dat dit klopt, dan is het daarmee nog niet uitgesloten dat opschorting zelf niet een *andere* vorm van mentale stress voortbrengt. Annas en Barnes formuleren dit als volgt:

“We might be inclined to think that scepticism would produce anxieties on its own. If I do not know whether a decent salary is good or bad, may not that very ignorance make me worry? If I knew that a decent salary was in fact a good thing, then no doubt I should worry, striving to maintain my position and fearing lest I lost it; and the Pyrrhonist escapes *these* worries. But does he not fall into the equally unenviable condition of being tormented by his ignorance and uncertainty?” (1985, pp. 167-8)

Stel: je zit in de jury van Socrates’ zaak. Je ziet dat hij de onzin van de autoriteiten aankaart, maar ook dat hij de jeugd beïnvloedt, en hebt nog een hele rits aan voors en tegens, en schort je mening op over zijn schuld. Maar je bent jurylid en moet toch een beslissing nemen. Als het aan Sextus lag, zou je beslissen op basis van de wetten en gewoontes, en wellicht gewoon de andere juryleden volgen (voor zover dat mogelijk was binnen het systeem). De eerste paradox was: hoe dit conventionele gedrag te rijmen met de onderzoekende houding? Maar er is nu nog een tweede paradox: zorgt de onwetendheid en onzekerheid dat je de verkeerde beslissing zou kunnen nemen niet ook voor mentale stress?

Dit is geen minieme zorg. Je beslissing is immers genomen op basis van lokale conventies, wat een redelijk toevallige en willekeurig criterium is voor zover je kunt zien, en je hebt geen enkele garantie dat die correleert met de juiste beslissing. Wellicht heb je een onschuldige man aan een veroordeling geholpen, of een schuldige man laten ontkomen. Dat moet stress met zich meebrengen (tenminste als de kwestie je iets kan interesseren).

Als dit klopt is er een dilemma tussen twee soorten mentale stress: stress die gepaard gaat met de opvatting dat het slecht is om de verkeerde beslissing te maken, en stress die te maken heeft met het feit dat de lokale gewoontes redelijk willekeurig zijn en geen verband hoeven te houden met de juiste beslissing. Zijn we hoe dan ook veroordeeld tot mentale stress (en zouden we moeten afwegen welke soort het meest dragelijk is), of is er wellicht nog een derde optie?

Ik denk dat er zo'n derde optie is. Neem de handelingsstrategie die ik naar voren schoof als antwoord op de eerste paradox: doe wat het meest redelijk is (eerder dan de gewoonte). Beslis dat Socrates schuldig is als na onderzoek de meeste pijlen wijzen op zijn schuld. Beslis dat hij onschuldig is als de meeste pijlen wijzen op zijn onschuld. Dat wat het meest redelijk is, hoeft natuurlijk ook niet te corresponderen met wat in feite correct is. Echter, het lijkt minder toevallig dan wat simpelweg de gewoonte is, en zou daarom minder mentale stress met zich mee moeten brengen.

Paradox III: Kun je nog bezorgd zijn en voldoening hebben als je het niet eens of oneens bent met wat je doet?

Op deze laatste paradox heb ik geen echt antwoord. Het is denk ik aan ieder voor zich om te bepalen of hij of zij deze prijs voor gemoedsrust wil betalen. Welke prijs? Annas en Barnes geven twee suggesties. De eerste:

“For his reaction to the appearances of value is just that – a reaction. He accepts things as good or bad in an entirely passive way: he does not question, or regard as suitable objects of deliberation or of concern, his own ethical beliefs and dispositions. He reacts to incest with horror because he is a Greek. But he can regard this as no real concern of his.” (1985, p. 169)

Neem het voorbeeld van de tiran, en stel dat je je verzet. De reden waarom je dat doet is simpel: iedereen doet het. Het is de normaalste zaak van de wereld in de streek waar je woont. Maar je hebt niet de opvatting dat het inderdaad goed is om verzet te plegen, of dat je het belangrijk vindt om dat te doen en het tenminste eens bent met het feit dat je verzet pleegt. De vraag is: kan jouw verzet zonder zulke opvattingen werkelijk een zorg van jou zijn (vgl. ook Annas 1993)? En zo niet, is het geen probleem dat je nergens echt bezorgd om kan zijn als je de pyrronistische weg volgt?

Het is goed om te benadrukken dat pyrronisten op een bepaalde manier wel degelijk een serieuze bezorgdheid tonen. Gegeven hun onderzoekende houding zullen ze waarschijnlijk meer dan anderen de voors en tegens van verzet hebben overwogen (of de voors en tegens van incest, in het voorbeeld van Annas en Barnes). Het enige is dat deze bezorgdheid zich niet terugvertaalt naar hun handelingen. Als het op handelen aankomt, zullen ze

simpelweg doen wat de gewoonte is (of wellicht doen wat het meest redelijk is, als ze de hierboven besproken alternatieve strategie volgen), maar ze zullen het nooit echt eens zijn met wat ze doen. En daarmee lijken ze niet echt om hun handelingen te geven.

Je kunt je afvragen waarom pyrronisten er geen opvattingen van de vorm 'ik ben het eens met wat ik nu doe' op na zouden kunnen houden. Zorgen die ook voor mentale stress? Dat is niet direct duidelijk. Zoals we hebben gezien zorgen opvattingen van de vorm 'ik ben het oneens met wat mij nu overkomt' voor stress. En natuurlijk houden de laatste opvattingen verband met de eerste: als je het ergens mee eens bent dan ben je het ook ergens mee oneens (en andersom). Als je twee alternatieven hebt (verzet plegen of gehoorzamen), dan kun je niet instemmen met beide. En mocht je dan toch iets doen waar je eigenlijk niet mee had ingestemd, dan zou dat mentale stress genereren. Toch lijkt er wel degelijk een relevant verschil tussen 'ik ben het eens met wat ik nu doe' en 'ik ben het oneens met wat mij nu overkomt' opvattingen, en zouden pyrronisten er best een select aantal van de eerste soort op na kunnen houden zonder dat dat op gespannen voet komt te staan met de gemoedsrust waar ze naar op zoek zijn.

Voor Annas en Barnes is dit echter niet genoeg, zo blijkt uit de volgende en laatste opmerking die ik zal aanhalen:

“Intensity and engagement are no doubt disturbing, but they are also rewarding – they add, at the lowest estimate, an edge and a zest to life. Human happiness, for some of us at least, requires activity and participation, even at the price of anxiety and disappointment.”
(1985, p. 170)

Wat Annas en Barnes hier stellen, is dat gemoedsrust niet altijd noodzakelijk is voor het goede leven. Ze zijn het eens dat een beetje gemoedsrust goed is voor de redenen die Sextus geeft (besproken in sectie 4). Maar een beetje mentale stress kan ook goed zijn. Het kan bijvoorbeeld voldoening geven om ergens in te slagen (zoals een baan vinden, of verzet plegen) waarvan je denkt dat dat belangrijk is, maar wat natuurlijk ook stress gaf omdat je niet wist of je zou slagen. Meer nog: zonder die stress zou de voldoening niet dezelfde zijn. Uiteindelijk is dit denk ik een keuze die iedereen voor zichzelf moet maken: in hoeverre je bereid bent om gemoedsrust in te leveren om echt te kunnen geven om dingen, en er voldoening uit te halen.

6. Epiloog

Niet alle antieke ideeën zijn even vruchtbaar. Als Pyrrho echt enkel kon overleven omdat zijn vrienden zorgden dat hem niets overkwam, dan is dat een weinig inspirerend ideaal. De drievoudige pyrronistische houding zoals uiteengezet in dit hoofdstuk heeft daarentegen een tijdloos potentieel. De paradoxen in het voorgaande hebben een duidelijk systematische focus. Ze nemen de pyrronistische houding serieus als serieuze optie voor ieder van ons, maar betwijfelen de stabiliteit ervan. Ze vragen bijvoorbeeld niet: wat zei Sextus over de samenhang tussen de drie componenten? Ze vragen eerder: kunnen *wij* de drie componenten (onderzoek, opschorting, gemoedsrust) tegelijkertijd realiseren? En: *moeten we dit willen?* Ik heb gesuggereerd dat het antwoord hier best positief kan zijn (afhankelijk van hoe we de pyrronistische handelingsstrategie precies invullen). Om terug te keren naar de analogie waar ik mee begon, zou dit betekenen dat het eindeloos ronddolen in de donkere kamer zonder iets mee te pakken minder absurd is dan het op het eerste gezicht wellicht lijkt.¹¹

Gebruikte literatuur

- Annas, J. & J. Barnes 1985. *The Modes of Scepticism. Ancient Texts and Modern Interpretations*. CUP.
- Annas, J. & J. Barnes 1994. *Sextus Empiricus. Outlines of Scepticism*. 2e ed. 2000. CUP.
- Annas, J. 1993. The Sceptics: Untroubledness Without Belief. In *The Morality of Happiness* (pp. 251-63). OUP.
- Barnes, J. 2007. Sextan Scepticism. In D. Scott (red.), *Maieusis* (pp. 322-34). OUP.
- Bett, R. 1997. *Sextus Empiricus. Against the Ethicists*. OUP.
- Bett, R. 2005. *Sextus Empiricus. Against the Logicians*. OUP.
- Bett, R. 2010. Scepticism and Ethics. In R. Bett (red.), *The Cambridge Companion to Ancient Scepticism* (pp. 181-94). CUP.
- Bransen, J. 2014. Zwarte piet en het geduld van filosofen. *iFilosofie* 11: 17-9.
- Burnyeat, M. 1980. Can the Sceptic Live his Scepticism? Herdruk in Burnyeat & Frede 1997, *The Original Sceptics. A Controversy* (pp. 25-57). Hackett.
- De Mey, T. 2014. *Het voordeel van de twijfel*. Lemniscaat.

¹¹ Dank aan de docenten voor discussie tijdens de studiedag in Leiden, aan de deelnemers van de scepticisme conferentie in Rotterdam, aan Eline en Tim, en aan het NWO voor support via een Veni beurs. Email: jjwwieland@gmail.com

- Diogenes Laërtius. *Lives of Eminent Philosophers*. Vert. R. D. Hicks 1925. HUP.
- Ferwerda, R. 1996. *Grondslagen van het scepticisme*. Ambo.
- Friedman, J. 2013. Suspended Judgment. *Philosophical Studies* 162: 165-81.
- Hankinson, R. J. 1995. *The Sceptics*. Routledge.
- Hume, D. 1748. *An Enquiry Concerning Human Understanding*. Red. L. A. Selby-Bigge & P. H. Nidditch 1975. Clarendon.
- Kamp, M. 2010. Sceptis is laf. *Hardhoofd*.
- Klein, P. D. 2000. The Failures of Dogmatism and a New Pyrrhonism. *Acta Analytica* 15: 7-24.
- Machuca, D. E. 2011a. Ancient Skepticism: Pyrrhonism. *Philosophy Compass* 6: 246-58.
- Machuca, D. E. 2011b. The Pyrrhonian Argument from Possible Disagreement. *Archiv für Geschichte der Philosophie* 93: 148-61.
- Mates, B. 1996. *The Skeptic Way*. OUP.
- McPherran, M. 1989. Ataraxia and Eudaimonia in Ancient Pyrrhonism: Is the Sceptic Really Happy? *Proceedings of the Boston Area Colloquium in Ancient Philosophy* 5: 135-71.
- Morison, B. 2014. Sextus Empiricus. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
- Nussbaum, M. 1994. Sceptic Purgatives: Disturbance and the Life Without Belief. In *The Therapy of Desire* (pp. 280-315). PUP.
- Perin, C. 2010. *The Demands of Reason. An Essay on Pyrrhonian Scepticism*. OUP.
- Striker, G. 1990. Ataraxia: Happiness as Tranquillity. *Monist* 73: 97-110.
- Svavarsson, S. H. 2011. Two Kinds of Tranquility: Sextus Empiricus on Ataraxia. In D. E. Machuca (red.), *Pyrrhonism in Ancient, Modern, and Contemporary Philosophy* (pp. 19-31). Springer.
- Vogt, K. M. 2010. Scepticism and Action. In R. Bett (red.), *The Cambridge Companion to Ancient Scepticism* (pp. 165-80). CUP.
- Vogt, K. M. 2012. *Belief and Truth. A Skeptic Reading of Plato*. OUP.
- Vogt, K. M. 2014. Ancient Skepticism. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
- Wieland, J. W. 2012a. Can Pyrrhonists Act Normally? *Philosophical Explorations* 15: 277-89.
- Wieland, J. W. 2012b. De pyrronistische zaak. *Tijdschrift voor Filosofie* 74: 523-32.
- Wieland, J. W. 2013. Recensie van Vogt (2012). *Mind* 122: 1204-7.
- Wieland, J. W. 2014. Sceptical Rationality. *Analytic Philosophy* 55: 222-38.
- Wieland, J. W. 2016. De opschorting van het oordeel. *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte*.